

İSED

İlim, Sanat ve Edebiyat Dergisi

Cilt 1, Sayı 1, Haziran 2021

Makale Adı /Article Name

HAMDULLAH HAMDÎ'NİN
LEYLÂ İLE MECNÛN
MESNEVÎSİ'NDE GEÇEN
ATASÖZLERİNDEKİ ARKAİK
UNSURLAR VE ÇİFT DİLLİ
KULLANIMLAR

ARCHAIC ELEMENTS AND
BILINGUAL USES IN
PROVERBS IN THE LAYLA
AND MAJNUN MATHNAWI BY
HAMDULLAH HAMDÎ

Yazar

Orhan BALCI

Arş. Gör. Dr., Siirt Üniversitesi, orhan.balci@siirt.edu.tr: ORCID NO: 0000-0001-5228-3653

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 20 Mart 2021

Kabul Tarihi: 30 Mayıs 2021

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2021

Kaynak Gösterme

Balci, O. (2021). *Hamdullah Hamdi'nin Leylâ İle Mecnûn Mesnevisi'nde Geçen Atasözlerindeki Arkaik Unsurlar ve Çift Dilli Kullanımlar. İlim, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 1 (1), s. 42-50.

Öz

Klâsik Türk edebiyatında kaleme alınan edebî eserler dil ile uğraşan kimseler için eşsiz bir kaynak hüviyetindedir. Günlük yaşama, kültürel unsurlara ve birçok değerli birikime ait bilgi gibi devrin birçok hususiyeti bu eserler vesilesiyle tespit edilebilirken ayrıca söz varlığında görülebilen arkaik unsurlar araştırmaya değer mevzular oluşturmaktadır.

Kaynağı itibarıyla Arap toplumunda hayat bulan Leylâ ile Mecnûn efsanesi başta Türk edebiyatı olmak üzere, bütün İslâm edebiyatlarında adından söz ettirmiştir. Bu hikâye gerçek âşıkların durumlarını sembolik dille ifade eden bir maceradır. Çalışmamıza konu olan Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisinin kaleme alındığı devirde Anadolu'da hem Doğu Türkçesi ve hem de Batı Türkçesini içinde barındıran bir Türkçeyle konuşmaları ve incelediğimiz mesnevide de bu durumun bariz bir şekilde göze çarpması eseri incelemeye değer kılan unsurlardan biridir. Makaleyi oluştururken kullanımdan düşmüş ve bir dilin belki de en önemli kültür aktarım aracı olan atasözlerindeki kelimelerin değişimleri ve tarihi seyirlerini vermeye çalıştık. Bunun yanında hem Doğu Türkçesi ve hem de Batı Türkçesinde kullanılan bazı eş anlamlı kelimeleri beyitlerden örnekler göstermek suretiyle ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Hamdullah Hamdî, Leylâ ile Mecnûn, Arkaik Unsurlar, Doğu ve Batı Türkçesi*

Abstract

Classical Turkish literature has the identity of being a unique source not only for literaturers but also for linguists with its numerous verse and prose works. While many features of the era, such as information about daily life, cultural elements and many valuable accumulation, can be determined with the occasion of these works, likewise archaic items that can be seen in the vocabulary constitute worth to study.

The story of Layla andMajnun, which sprouted in Arabic geography by source, made its name in all Islamic literatures, especially in Turkish literature. This story is an adventure that expresses the status of genuine lovers in symbolic language. In the period of Hamdullah Hamdi which is the subject for our study and mathnawi of Layla and Majnun were written, in Anatolia, they talked with a Turkish that includes both Eastern Turkish and Western Turkish, and the fact that this situation is noticeable in the mathnawi we aim to examine is one of the elements that makes it worth to analyze. While writing the article, we have tried to give the word changes and historical progression in the proverbs, which is perhaps the most important tool of culture transfer of a language. In addition, we have tried to present some synonyms used in both Eastern Turkish and Western Turkish by showing examples from couplets.

Keywords: *Hamdullah Hamdi,Layla and Majnun, Archaic Items, West and East Turkish*

Giriş

Bir dilin yapısında mevcut ve günlük konuşma dilinde kullanılan eskicil (arkaik) ögeler o dilin kadim köklerinin araştırılmasında ve elde edilen bulguların meydana çıkarılmasında önemli bir vazife üstlenirler. Bu sözcüklerin başka bir özelliği ise meydana çıktığı dönemin yaşayışı, duyuş-düşünüş, gelenek görenek, dini yaşayışları ve genel bir ifadeyle kültürel birikimleri hakkında bilgi sahibi olmamıza katkıda bulunmalarındır. Sözcüklerin tarihî süreç içerisinde geçirdiği değişimlerin incelenmesinde bu tarz eserlerin önemli ipuçları içerdiği ifade edilebilir.

Hamdullah Hamdî, XV. yüzyıl Klâsik Türk edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Bundan dolayı Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'ndeki söz varlığına atfedilecek bu çalışma da XV. yüzyıl imparatorluk coğrafyasındaki söz varlığının bir kısmına Hamdullah Hamdî'nin mesnevisi üzerinden bir nazar olacaktır. Hamdullah Hamdî, XV. yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Bayezid devri şairlerinden olup 1449 yılında Bolu yakınındaki Göynükte doğmuştur. Hacı Bayram-ı Velî'nin halifesi Akşemseddin'in on iki çocuğunun en küçüğüdür. Kaleme aldığı eserlerinden hareketle iyi bir eğitim gördüğü, kuvvetli bir edebiyat, tasavvuf ve musiki kültürü aldığı anlaşılmaktadır. "Gördüğü bir rüya üzerine babasının eski halifesi İbrahim-i Tenûrî'ye mürit olmuş, 1503 yılında Göynük'te vefat etmiştir (Macit, vd. 2015: 119)."

Hamdullah Hamdî Leylâ ile Mecnûn adlı mesnevisini 905/1499-1500 tarihinde kaleme almıştır. Eser Klâsik Türk edebiyatında müstakil olarak yazılmış ikinci Leylâ ile Mecnûn mesnevisidir. Eser, mefâilün mefâilün fe'lün vezniyle yazılmıştır. Hamdullah Hamdî'nin bu eseri, tasavvufî bir aşk mesnevisidir. Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevisi 905/1499-1500 yılında yazıldığından ötürü Türk dilinin tarihi gelişimi göz önünde bulundurulduğunda "Eski Anadolu Türkçesi devrine girer. Eski Anadolu Türkçesi Batı Türkçesinin ilk devresidir.13. - 15. asırları içine alır (Ergin, 2001: s.60)."

Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde tespit ettiğimiz atasözlerinde geçen kelime düzeyindeki değişimler ve hem Doğu hem Batı Türkçesinde eş anlamlı kelimelerin beyitlerden örnekler göstermek suretiyle ele alınmıştır. Çalışmada eskicil öge olarak sadece Türkçe söz varlığı takip edilmiştir. Yöntem olarak ilk önce mesnevîde geçen kelimelerin nerede kullanıldığı tespit edilip, akabinde tespit edilen bu unsurlar ilgili sözlük ve gramer kitapları yardımıyla anlamlandırılmaya veya tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Bu eskicil ögelerin geçtiği beyitler ise tanımı yapılan sözcüğün hemen altında verilmiştir. Beytin hemen bitiminde mesnevî içinde geçtiği beyit numarası verilmiştir.

1. Eskicil (Arkaik) Terimi Üzerine

Çalışmamızın iskeletini oluşturan eskicil ögeler örneklerine ele almaya başlamadan önce çalışmamızı üzerine temellendirmeye çalıştığımız arkaizm teriminin tarifinin ve sınırlarının çizilmesi faydalı olacaktır. "Fransızca "archaisme" sözcüğünün alıntılanması olan arkaizm'e arkaik sıfatı üzerinden edebiyatta şöyle bir mana yüklenmiştir: 'Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim). Sözcüğün ikinci anlamı ise biraz daha genel bir çerçeve çizmektedir: Kullanıldığı devirden daha eski bir dönemden kalma bir biçimin, bir yapının özelliği (Türkçe Sözlük 2011: s.153)."' Arkaizm okuyucunun ilgisini çekeceği düşünülen, varlığı tarihe karışan formların kullanımı anlamına gelir. "Spenser, Shakespeare, Milton, T.S. Eliot gibi kanonik yazarların eserlerinde eski edebiyatın değerlerinin birçok örneğini görmek mümkündür (Bingöl, 2019: s.114)."

Genel olarak baktığımızda yukarıya aldığımız tanımların ortak yönü, arkaizme konu olan unsurların maziyle olan ilişkisidir. İkinci hususiyet ise kullanıldığı dönem ile olan ilgisinin bu eskicil özelliğine bakarak kesilmiş olmasıdır.

Mehmet Ölmez "Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine" adlı çalışmasında şu belirlemelerde bulunmuştur:

“Öncelikle eskicilik nedir, ondan ne anlaşılmalıdır bunu ortaya çıkarıp daha sonra asıl mevzudan bahsetmek istiyorum. Burada bir eskilikten, eskicilikten bahsetmesem de asıl maksadım “Türkçe Sözlük’deki anlamıyla eskicilik olmayıp dil bilimindeki kullanımıyla eskiciliktir” ifadelerini kullanır. Daha sonra farklı tanımlara da yer veren Mehmet Ölmez aradığı cevabı Talat Tekin’den aldığı ders ve tavsiyeler neticesinde bulduğunu şu cümlelerle özetler: Talat Tekin’den öğrendiğim arkaizm-arkaiklik veya eskicilik anlayışında, tarifinde bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında, diğer Türk dillerinde mevcut olmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır (Ölmez, 2003: s.3)” şeklinde ifade eder.

Arkaik unsur için, kullanıldığı çağdan önceki bir dönemden kalma bir biçimin kullanımdan düşmüş formudur diyebiliriz.

Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde saptadığımız eskicil (arkaik) ögeler ve bu ögelerin geçtiği beyitler şunlardır.¹

2. Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'ndeki Eskicil (Arkaik) Unsurlar

Konu yönüyle çok zengin olan Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi dil çalışmaları açısından da önemli bir kaynak vasfındadır. Genel itibariyle muharrirler, içinde var olduğu toplumun günlük konuşma dilini ve ağız özelliklerini büyük ölçüde eserlerine yansıttıkları için Hamdullah Hamdî'nin mesnevi içerisinde kullandığı söz ve gramer varlığı itibariyle de devrinin özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca mesnevi, bir önceki devre ait hususiyetleri bünyesinde barındırması itibariyle de önemli bir eser konumundadır.

Devirlerin birbirine geçişi net çizgilerle ayırlamayacağı için Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıca arasında da uzun bir geçiş evresi olmuştur. Osmanlıcanın başlangıç aşamasını teşkil eden ve 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başını içine alan dönemde eskicil ögelerin yerlerini yeni unsurlara daha bütünüyle bırakmış değillerdi. “Bu eski unsurlardan bazıları Osmanlıcanın içinde ilerleyen süreçte de kendisini korumuş, bunlardan klişeleşmiş olarak Türkiye Türkçesine geçenler bile olmuştur (Ergin, 1993: s.17).”

İki başlık altında topladığımız unsurların mesnevideki örnekleri şunlardır:

2.1. Atasözlerinde Görülen Eskicil (Arkaik) Unsurlar

Anadolu topraklarında edebî dilin teşekkülünde etkin olan şairler Türkçenin imkânlarını kullanırlarken bilhassa şiir dilinde yoğun bir şekilde belli bir birikim ve tecrübeye dayanan atasözlerinden istifade etmişlerdir.

Toplumların belli bir birikim ve tecrübesine dayanan atasözü kavramını Ö. Asım Aksoy şöyle izah eder: “Atalarımızın, tecrübelerine dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da nasihat olarak temellendiren ve kalıplaşmış formları mevcut olan toplum tarafından özümsemiş özsözler (Aksoy, 1994: s.34).” E. Kemal Eyüboğlu da atasözü için şöyle bir tanımda bulunur: “Mesel veya atasözü bir fikri müdafaasında, bir olayı, bir davranışı yorumlamada, yermeye veya övmeye kullanılan etken bir dil aracıdır; ya tam ya da öznesi veya tümleci noksan bir önermedir (Eyüboğlu, 1973: s.20).”

Bir dilin belki de en önemli kültür aktarım aracı olan atasözleri halkın hafızasında korunurlar. Dil kullanıcısının ifade kapsamını genişleten bu kalıp sözler, zamanın etkilerine yani değişime, sözcüklere nazaran daha kapalıdır. Buna rağmen atasözlerinin uzun süreler içinde bazı sözcükleri

¹Hamdullah Hamdî'nin “Leylâ ile Mecnûn” adlı eserinden yapılan alıntılarda şu eser kaynak olarak kullanılmıştır: Güler, Z. (1982). *Hamdullah Hamdî: Leylâ ve Mecnûn (İnceleme-Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

kullanımdan düşebilir veya küçük şekil değişikliklerine uğrayabilir. Bu değişimleri sadece sözcük kapsamında ele almak büyük resmi görmemize engel olur. Değişime uğrayan bu sözcüklerin bir kısmı, içinde kalıplaştıkları atasözlerine aittirler. Bu nedenle değişim veya kullanımdan düşme süreçleri yalnızca sözcük boyutunda ele alınmamalıdır. Bunlar atasözlerin zaman içinde gösterdikleri değişimin birer göstergesi veya belirleyeni olarak görülmelidir. Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'nde de söz konusu örneklere sıkça rastlanmıştır:

“it ağzını üstüh^vân tutar”²

Kişiye lutf u ihsân pāsbandur

Ki **it ağzını tutan üstüh^vāndur** (2645)

Art niyetli insan ufak bir hisse karşılığında suskun hale gelir. Burada değişen *üstüh^vân* kelimesinin arkaizme uğraması yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadece kelimenin tek başına kullanımdan düşmesi olarak yorumlanmamalıdır. Günümüzde “it ağzını kemik tutar” şeklinde kullanılmasına bakarak atasözünün süreç içerisinde ilk hâlinin kullanımdan düşmesi, arkaizm örnekleri arasına dahil edilmelidir. Buna benzer bir örneğe yine mesnevi içerisinde rastlanır:

“meyvenüñ iyüsin toñuz yir”

Mesel bustānınuñ ehli ne hōşdir

İyüsin meyvenüñ her dem **toñuz yir** (3341)

İyi ve güzel şeyler çoğunlukla onun için hiçbir çaba sarf etmeyen ve ona layık olmayan kimselere nasip olur. Günümüzde “armudun iyisini aylar yer” atasözünde Türkçe ayı kelimesinin *toñuz* yerine kullanılmasıyla artık bu şeklin de mazide ki arkaik örnekler arasında kaldığı ifade edilebilir.

Atasözündeki bir veya birden fazla kelimenin değişime uğramasıyla arkaizme düşen şekle bir başka örnek olarak şu atasözü gösterilebilir:

“süñü çuvāle sığmaz”

Bularuñ hāli toldı kıyl u kāle

Süñü sığmadı cehd ile **çuvāle** (333)

Herkesin gözü önünde duran gerçeklerin birtakım oyunlarla örtbas edilemeyeceğidir. Günümüzde “mızrak çuvala sığmaz” atasözünde Türkçe mızrak kelimesinin *süñü* yerine kullanılmasıyla artık bu şeklin de geçmişteki örnekler arasına dahil olduğu söylenebilir.

Atasözdeki bir veya birden fazla sözcüğün değişime uğramasıyla arkaizme düşen şekle bir başka örnek olarak şu atasözü gösterilebilir:

“tabl üni irakdan hoşdur”

Yire ur şöhetüñ tablin kucakdan

Dimişler **tabl üni hoşdur irakdan** (3887)

Bazı durumlar vardır ki işin içinde olan kimseyi rahatsız veya rencide eder; işin içinde olmayan ise ona gıpta eder. Günümüzde “davulun sesi uzaktan hoş gelir” atasözünde Türkçe davul kelimesinin *tabl*, ses kelimesinin *üni*, uzak kelimesinin *irak* yerine kullanılmasıyla artık bu şeklin de geçmişteki örnekler arasına dahil olduğu ifade edilebilir.

²Atasözleri için yapılan alıntılarda şu eser kaynak olarak kullanılmıştır: Aksoy, Ö. A. (1994). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, C.I-II*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Atasözdeki bir veya birden fazla sözcüğün değişime uğramasıyla arkaizme düşen şekle bir başka örnek olarak şu atasözünü gösterilebilir:

“iyü iylik görür yavuz yavuzluk”

Dimiş ol kim dilinde vardur uzluk

İyü iylik görür yavuz yavuzluk (3507)

“İyilik eden iyilik, kötülük eden kötülük bulur” atasözünde Türkçe fena, kötü kelimesinin *yavuz* yerine kullanılmasıyla artık bu şeklin de geçmişteki örnekler arasına dahil olduğu ifade edilebilir.

2.2. Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'ndeki Mevcut Çift Dilli Kullanımlar

Bilindiği üzere, Batı Türkçesi içerisinde kabul ettiğimiz Eski Anadolu Türkçesi, XIII. yüzyıldan başlayarak ilerleme göstermiş, XV. yüzyılda da klâsik bir hüviyete bürünmüştür. Bu üç asırlık zaman dilimi içerisinde kaleme alınmış eserlere şöyle bir göz gezdirildiğinde, birbirini tutmayan ses ve imlâ özellikleri görülür. Özellikle ilk dönem metinlerinde hem Doğu hem de Batı Türkçesi özelliklerinin açık bir şekilde seçildiği böyle karışık dilli metinler için Reşit Rahmeti Arat, ‘şive karışması’ görüşüne karşılık, bu konuda yepyeni bir fikir ortaya atmıştır: “...karışık dil özellikleri gösteren metinler, yerli şivelere dayanan yeni yazı dillerinin Eski Türkçeden ayrılıp oluşmaya başladıkları bir geçiş evresinin, yani XI-XIII. yüzyılların ürünüdürler... (İlhan, 2017: s.3).” Bu görüş sırasıyla: Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz ve Mustafa Canpolat tarafından özümsemiş, bilhassa Mustafa Canpolat tarafından, Reşit Rahmeti Arat’ın bu ‘geçiş devri eserleri’ fikri çerçevesi etrafında dönemin bazı eserleri incelenip bu görüş etrafında enine boyuna eleştirilmiş ve temellendirilmeye çalışılmıştır.³

Yukarıda ifade edilen fikrin ve bu fikri benimseyenlerinin tam tersine Ş. Tekin, Oğuzca’nın eski Türk yazı dilinin gölgesinde oluşmadığı düşüncesindedir. Ş. Tekin’e göre Oğuz yazı dilinin Eski Türkçeden kademeli olarak ayrılmadığı aksine bu farklılığın Orta Asya’nın Türk ve İran kökenli âlim ve muharrirlerin, yaşadığı toplumlardaki mevcut otoritenin baskıları ve rahatsızlıklar yüzünden, bilhassa XII. yüzyılın sonundan itibaren batıya yani Anadolu topraklarına akın etmeye başlamasından ve bunların doğal olarak “Oğuzca konuşan Anadolu sakinlerine, kaleme aldıkları eserlerinde direkt olarak Orta Asya Türkçesiyle hitap edemedikleri gibi Oğuzca’yı da akıcı bir şekilde hemen öğrenemediklerinden; onun için kasıtlı veya kasıtsız birbirini tutmayan ayrı şive unsurlarını kaleme aldıkları eserlerinde iç içe kullanmak mecburiyetinde kaldıklarını dile getirir (İlhan, 2017: s.3).”

Yukarıdaki ifadeler ışığında eser içinde tespit ettiğimiz çift dilli kullanımlar alfabetik olarak aşağıda verilmiştir.

1. Mesnevinin 1216, 1567, 2296, 3658, 3675. beyitlerinde ‘1. Sağlam, kuvvetli. 2. Katı, sert. 3. Şiddetli’ (Dilçin, 1983: s.31) anlamlarına gelen **berk** sözcüğüne karşılık mesnevide daha yakın döneme ait 1081, 1405, 1542, 2940, 3199, 3201 ve 3842. beyitlerinde **kuvvet**, 912, 971, 1021, 1413, 1489, 1639, 1688, 1973, 2148, 2210, 2967, 3121 ve 3423. beyitlerinde **katı**, 99, 2987 ve 3863. beyitlerinde **şiddet** sözcüğü kullanılmıştır.

Kurudur **berk**-i hüsnin büstānuñ

Anuñ-çünkanı kurur ergüvānuñ (3658)

Egerçi ‘aşk-ı ‘aşık **kuvvet**-i cāndur

Veli ten **kuvvet**inüñ aşlı nāndur (3199)

Peder çünkim işitdi bu kelāmı

³ M. Canpolat’ın ilgili çalışmaları için bkz.: Canpolat, M. (1998). *Mecmu'atu'n-Neza'ir (Metin-Dizin-ıtkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. / Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik (Metin-Dizin-ıtkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. / Canpolat, M. (1995). *Lisānu't-Tayr*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. / Canpolat, M. (2007). *Edviye-i Müfrede*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Katı heybet olup virdi selamı (1021)

Bu derdün **şiddet**inden öldi Lokmân
Bu âteşden yile vardı Süleymân (3863)

2. Mesnevinin 2423. beyitte '1. Yüksek ses. 2. Haber. 3. Şöhret, nam' (Dilçin, 1983: s.51) anlamlarına gelen **çâv** sözcüğüne karşılık mesnevide 266, 1966, 1980, 3514 ve 3887. beyitlerinde **şöhret**, 224, 548, 593, 1675, 2399 ve 3973. beyitlerinde **nâm** sözcüğü kullanılmıştır.

İşidüp **çâv**ını her ehl-i idrâk
Gelürdi görmege anı heves-nâk (2640)

Bu **şöhret** irdi çün İbnü's-Selâm'a
Kıyâma geldi çün yevmü'l-kıyâme (1980)

Ki bunlar kim sürerler zevk-ı câmı
Cihânda her birinün n'ola **nâmı** (3973)

3. Mesnevinin 1561 ve 1572. beyitlerinde 'Sırt, arka' (Dilçin, 1983: s.78) anlamlarına gelen **egin**, (**eyin**) sözcüğüne karşılık mesnevide 1815. beyitte **arka** sözcüğü kullanılmıştır.

Cihân kim şeb libâsın yine giydi
Libâs-ı mâtemi **egnine** giydi (1572)

Hem **arkasın** kaşurdu şefkat ile
Dir idi aña rıfk u rikkat ile (1815)

4. Mesnevide 414. beyitte 'Söylemek, anlatmak' (Dilçin, 1983: s.87) anlamlarına gelen **eyit-**, **ayıt-** sözcüğüne karşılık mesnevide 2259, 3288, 3300, 3627 ve 3829. beyitlerinde **söylemek** sözcüğü kullanılmıştır.

Belâ-yı firkat olsa câna gâlib
Ėazel **aydurdı** hâline münâsib (414)

Hün-ı ciğer hikâyetini sorma Ėonceden
Kim **söylemege** hâlini evvel dehân gerek (3627)

5. Mesnevinin 383, 923, 1862, 1863 ve 2769. beyitlerinde '1. Acı, yanık, yanmış. 2. Hararet. 3. Gönül yakıcı. 4. Ham meyve olgunlaşmak' (Dilçin, 1983: s.99) anlamlarına gelen **Ėöyün-**, (**Ėöynük**) sözcüğüne karşılık mesnevide 2254, 2346 ve 2781. beyitlerinde **yanmak**, 1349, 1783, 1840 ve 2878. beyitlerinde **hararet**, 923. beyitte **ham** sözcüğü kullanılmıştır.

Seni kim yakdı kime mübtelâsın
Ki **Ėöynüklü** gibi yüzi karasın (1862)

Ne çârem var ne sabrum ne mecâlüm
Ne hâlüm **yanmaĖa** bir ehl-i hâlüm (2781)

Ziyâde olduğınca bu'd-ı süret
Dilümde 'aşkuñ arturdu **harâret** (2878)

Temâma irdi 'ömrün nâ-tamâmsın
Yimişün **Ėöynüdi** sen dahi **hâmsın** (923)

6. Mesnevinin 1612. beyitte '1. Çağırmak, davet etmek. 2. Yad etmek' (Dilçin, 1983: s.161) anlamlarına gelen **oku** sözcüğüne karşılık mesnevide 342, 2094, 3037, 3158 ve 3286. beyitlerinde **çağır**, 130, 266, 624, 718, 2009, 2364, 2629, 2928, 2955, 3049 ve 3678. beyitlerinde **davet**, 84, 392, 536, 1383, 2548, 3450 ve 3714. beyitlerinde **yad etmek** sözcüğü kullanılmıştır.

Okıyup her kabile leşkerini
Savaşa cem'idüp her ceng erini (1612)

Eger Mecnûn diyü **çağır**sa 'âmi
Uyuvürürdi kesmezdi kelamı (342)

Resülüllâha virdi Hâk selâmın
'Urûca **da'vet** itdi din imanın (130)

Ne atañı anañı **yâd idersin**
Ne bir gün ehl-i beytün şâd idersin (2548)

7. Mesnevinin 1092 ve 2083. beyitlerinde 'Hasta' (Dilçin, 1983: s.182) anlamına gelen **sayru** sözcüğüne karşılık mesnevide 485, 1416 ve 3210. beyitlerinde **hasta** sözcüğü kullanılmıştır.

Kimesne pendile açmaz bu bendi
Ölen **sayruya** tap tütüz sipendi (1092)

Kim olur **haste** derdinden haber-dâr
Meger ol âdemi kim ola **bimâr** (1416)

8. Mesnevinin 2115. Beyitte 'Baykuş türünden olan puhukuşunun bir çeşidi' (Dilçin, 1983: s.223) anlamına gelen **üğü, (ügi)** sözcüğüne karşılık mesnevide 1239 ve 3245. beyitlerinde **baykuş** sözcüğü kullanılmıştır.

Nice zen var ise işi bügüdür
Gündüzün zâğ olur gice **ügüdür** (2115)

Kaçan hem-râh ola **baykuşa** şebbâz
Ki buña tu'me serçedür aña kâz (3245)

9. Mesnevinin 2408 ve 2978. beyitlerinde 'Ova, sahra, ıssız kır' (Dilçin, 1983: s.240) anlamına gelen **yazi, (yazu)** sözcüğüne karşılık mesnevide 2430. beyitte **ova** sözcüğü kullanılmıştır.

Nice bir seyr idersin küh u **yazi**
Bu yazıdur degüldür 'aşk-bâzi (2978)

Ne bitürdün yilüp tağda **ovada**
Yosun bitmez yuvalansa kayada (2430)

10. Mesnevinin 2632. beyitte 'Hızlı gitme, çok koşma' (Dilçin, 1983: s.253) anlamına gelen **yügrük** sözcüğüne karşılık mesnevide 1323 ve 1992. beyitlerinde **koşmak** sözcüğü kullanılmıştır.

Kara gözler ile kıyma bakışlu
Yüğürse yil yürise su akışlu (2632)

Anuñla piş-keş **koşdı** letâ'if
Metâ'-ı Rüm u Şâm u Mısr u Tâ'if (1992)

Sonuç ve Değerlendirme

İncelemiş olduğumuz Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'ndeki kullanımdan düşmüş sözcüklerin eser içerisinde geçtiği beyitlerin tespit edilip verilmesinden sonra şu sonuçlara varabiliriz: Edebî metinlerin, bünyelerinde barındırdıkları birbirinden değişik söz varlığının bu açıdan tetkik edilmeye ihtiyacı olduğu apaçık ortadadır. Söz varlığının yanı sıra bazı atasözlerin tarihî seyirleri de incelenmeyi gerektirmektedir. Meydana çıktığı ilk formun yüzyıllara uzanan değişim sürecinde

atasözlerin değişimden önceki ilk halleri de gösteriyor ki; kalıplaşma evresi durağan bir süreç olmayıp belirli atasözleri için sonlanmamıştır. Çalışmamızda Hamdullah Hamdî ve Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi'yle ilgili bilgi verildikten sonra eser taranarak eskicil ögeler tespit edilmiş akabinde tespit edilen bu unsurlar ilgili sözlükler yardımıyla anlamlandırılmaya veya tanımı yapılmaya, atasözlerindeki kelime düzeyinde görülen değişimler gözler önüne serilmeye hem Doğu hem Batı Türkçesinde eş anlamlı kelimelerin beyitlerden misaller göstermek suretiyle çift dilli kullanım örnekleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Mesnevide tespit edebildiğimiz eskicil unsurların geçtiği beyitlerde Arapça ve Farsça sözcüklerin daha az veya hiç olmadığını, anlam olarak da diğer beyitlere nazaran daha açık ve anlaşılır olduklarını ifade edebiliriz. Bir devrin söz varlığının incelenmesinde başvuru kaynaklarından biri olan edebî metinler kaleme alındığı devrin sosyokültürel ve edebî muhiti hakkında birçok veriyi özünde barındırır. Edebî değerlerinin yanı sıra bu eserlerde yer alan kelimeler ve dil bilgisi unsurları devrin dili hakkında araştırmacıya ciddi malzemeler sunar. Hamdullah Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi, içinde barındırdığı dil malzemesiyle kendi döneminin benzeri diğer eserler gibi eskicilik konusunda tetkik edilmeye değer bir görüntü sergilemektedir. döneme ait muharrirlerin eserleri taranarak bu örneklerin çoğaltılması ve desteklenmesi, daha geniş kapsamlı çalışmalarda bir araya getirilip Türk dilinin tarihî gelişim ve değişim sürecindeki yeri ve etkisinin ortaya konulması gereklidir. Mesnevi içerisinde tespit ettiğimiz eskicil ögeler hem arkaik sözcük arşivinin genişlemesini sağlayacak hem de arkaik unsurların tarihi süreç içerisindeki değişimleri için önemli birer kaynak olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1994). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, C.I-II*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bingöl, U. (2019). *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Akademik Kitaplar Yayınevi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Ergin, M. (2001). *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Eyüboğlu, E. K. (1973). *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, C.1*, İstanbul. Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Güler, Z. (1982). *Hamdullah Hamdî: Leylâ ve Mecnûn (İnceleme-Metin)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- İlhan, M. (2017). *Kelile ve Dimne' de Kullanılan Arkaik Kelimeler ve Bazı Çift Dilli Kullanımlar, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*.
- Macit, M., Ceylan, Ö. ve Yılmaz, O. (2015). *Klasik Dönem Osmanlı Nazmı*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ölmez, M. (2003). *Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine, Mustafa Canpolat Armağanı*, Ankara: s.s.135-142.
- Türkçe Sözlük*, (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.